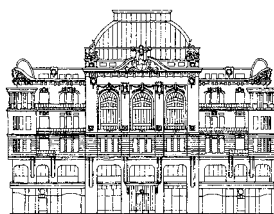

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА INTRODUCTORY LECTURES

ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7	THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
---	---	---

ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27	THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
---	----	---

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ HISTORY

ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51	THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
--	----	---

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71	ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
---	----	---

АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91	AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
---	----	---

МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101	INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY
---	-----	--

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т		W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *йарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *йроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*йројект*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008.

БЕРА ВРАТУША

Београдски универзитет, Филозофски факултет, Одељење за социологију,

Београд, Србија

vvratusa@f.bg.ac.rs

<http://veravratusasociology.wikispaces.com>

САЖЕТАК: Рад садржи анализу три основна теоријско-методолошка приступа објашњењу и разумевању узрока кризе 2008. и њених последица, као и анализу с тим приступима тесно повезана три основна типа практичко-политичких стратегија изласка из кризе – неосмитизам (neo-Smithism), неоејнзизам (neo-Keynesism) и неомарксизам (neo-Marxism).

Основни налаз рада је да идејни сукоб заговорника ова три парадигматска приступа представља израз класне борбе за очување, реформисање или укидање постојећих глобално преовлађујућих друштвених односа акумулације капитала у системској кризи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: неосмитизам, неоејнзизам, неомарксизам, системска криза акумулације капитала

УЗРОЦИ КРИЗЕ 2008.

Почевши од 1970-их година па све донедавно, неосмитовски заговорници слободног деловања закона тржишта, дерегулације и приватизације уверавали су нас да „невидљива рука” обезбеђује да такмичарско слеђење себичних појединачних интереса без ванекономског уплитања државе аутоматски обезбеђује максималну корист за све путем оптимизације и уравнотеживања укупног производа и укупне тражње. Када би заговорнике неолибералне теоријско-методолошке парадигме неко подсетио на примере депресије у ближој и даљој прошлости, они су увек имали умирујући одговор да се велика депресија попут оне из 1930-их не може поновити.

Када се криза ипак манифестовала у облику који најављује још већу депресију него ону која је избила на површину 1930-их, заговорници неосмитовске или „неолибералне” парадигме, морали су да почну да говоре ако не о узроцима, онда бар о највидљивијим манифестацијама односно последицама кризе. Почели су да говоре о финансијској кризи у значењу изненадне појаве ситуације у којој су финансијске институције и облици власништва, попут банака,

штедионица, осигуравајућих друштава, уштеђевина, осигурања, хипотекарних кредита, корпоративних деоница и националних валута, изгубиле велики део своје вредности. Марта 2009. Стивен Шварцман (Stephen Schwarzman) је тако констатовао да је око 45% глобалног богатства уништено за мање од годину и по дана [News.com.au 2009]. Неосмитовци су закључили да се тржиште привремено пореметило пошто су људи живели преко својих могућности. Економске тешкоће представљају према њима само начин на који тржиште само себе исправља.

Важно је да се уочи да склоност неолиберала да персонификују тржиште и да славе „невидљиву руку” слободне конкуренције приватних власника роба, заправо прикрива факт да персонална унија власника контролних пакета деоница транснационалних корпорација и банака с највишим функционерима државне власти, заправо перманентно регулише тржиште у смеру концентрације и централизације капитала у рукама неколицине и најамног ропства већине.

Када је незајажљива тражња крупног капитала за профитом путем шпекулативне прерасподеле добити од препродаје већ створених добара и услуга (или оних тек планираних) почетком 21. века 35 пута премашила реални друштвени производ читавог света [Morin 2006], а поскупљивање кредита, смањивање јавних издатака, те затварање старих и неотварање нових радних места даље смањило платежно способну тражњу, дошао је поново ред на теоретичаре заговорнике неокејнзовске парадигме да понуде своје објашњење кризе. Нобеловац економиста Пол Кругман [Krugman 1999] у жеку финансијске кризе у Азији крајем 1990-их година предвидео је серију депресија утемељених на „недостацима на страни економске тражње”. Кругман међутим није објаснио системске узроке овог недостатка тражње. Кругман је само у више наврата изразио своје мишљење да су Гринспен (Alan Greenspan) и Грам (Phil Gramm) две индивидуе најодговорније за проузроковање кризе пошто су упорно остављали финансијска тржишта, инвестиционе банке и новчане деривате нерегулисанима, опозивајући мере предострожности које су уведене у време депресије 1930-их да би спречавале комерцијалне банке, инвестиционе банке и осигуравајућа друштва да се уједињују [Krugman 2008].

Неокејнзовац Кругман није уочио да је неосмитовац Гринспен заправо такође применио мере подстицања агрегатне тражње, једино с том разликом што је дефицитарно финансирање крупних јавних инвестиција и ратне привреде кроз пораст државног дуга, заменио подстицањем агрегатне потражње кроз пораст задуживања привредних субјеката и грађана.

Неолиберална приватизација кејнзовског механизма очувања агрегатне потражње на основу инвестирања тзв. државе благостања у јавни сектор и његова замена механизмом стимулисања лако доступног потрошачког кредита, не представља првенствено резултат добре или лоше одлуке неосмитоваца, него изнуђени потез у оквирима капиталистичког начина производње. Као и у

свакој претходној системској кризи акумулације капитала, пад профитне стопе на уложени капитал у производњу производи пораст нереализованог вишка вредности који више не може да се профитабилно производно утроши. Стога се велики инвестициони трустови и холдинзи окрећу спекулативном улагању огромних сума новца у тржиште некретнина, спекулације флукутирајућим курсевима страних валута, у *хеџ* краткорочне фондове и друге финансијске деривате изведене из реално већ створеног или још нествореног вишка вредности (*credit default swaps, leveraging...*). Већи степен надгледања ове „финансијализације” само може да одложи тренутак пуцања „балона” спекулативног непроизводног инвестирања, али не може да га спречи.

Пре или касније постаје очигледно да упркос високим ценама акција на финансијским тржиштима, одговарајуће компаније раде без профита мада извештавају о високим профитима (на пример, *World.com*) како би направиле спекулативне профите а да не производе [Arruda 2009]. „Мехурови” надувани кроз спекулативну куповину, на пример, акција ИТ компанија или кућа у нади да ће бити продане ускоро по вишој цени, а не због прихода које ће оне генерисати, нужно на крају експлодирају. У околностима када надређене холдинг компаније овако спекулативно инвестирају финансијске вишкове искључиво у ризичне деривате, приходи и дивиденде од акција компанија које послују у реалној економији (инфраструктури, транспорту, индустрији, пољопривреди) у целини се одливају на отплату камата на дугове. Чим због тога дође до прекида у притоку зарада и дивиденди, компаније постају несолвентне и немају могућност да поново позајмљују како би рефинансирале стари дуг и како би биле у стању да уложе у нову производњу. Тако лоша корпоративна и банковна структура створила је дефлациону спиралу у САД већ 1920-их као што је то приметио Галбрејт у својој књизи *The Great Crash of 1929* [Galbraith 1961]. Око осамдесет година после великог слома, корпоративни спекуланти у Енроу, *WorldCom/MCI*, *Harkin*, *Adelphia*, и десетак других крупних компанија као и финансијери попут *LTCM*, *Bear Stearns Bank*, *Lehman Brothers*, *Merrill Lynch*, упропастили су одговарајуће фирме, елиминишући запослења, животне уштеђевине, здравствена осигурања, пензије и кров над главом хиљада људи [Parenti 2009], док су пунили своје приватне џепове. Нематеријалне вредности попут поверења су се изгубиле још једном пошто издавачи деривата још једном не успевају да исплате номиналну вредности носиоцима папира.

Политички и социјални економисти неомарксистичке оријентације истичу да је већ у 19. веку Карл Маркс у *Капиталу* и многим припремним радовима који су му претходили, успео да се издигне изнад пуког бављења последицама цикличних привредних криза својих претходника. Иманентни узрок све дубљег цикличног несклада понуде и тражње роба и услуга на тржишту Маркс је пронашао у унутрашњој противречности самих капиталистичких односа репродукције живота. Реч је о структурној противречности између потенцијално неограничених могућности развоја друштвених производних снага рада

кроз поделу рада и напредак технологије, на једној страни, и ограниченог циља капиталистичког начина репродукције живота – приватног присвајања овако друштвено произведеног вишка вредности, на другој страни. Ова противречност истовремено и неускладљиво репродукује хроничну тенденцију ка хиперпродукцији и хиперфинансијској акумулацији, с једне, и недовољној платежно способној тражњи, с друге стране. Начин производње у којем приватни власници крупног капитала приморавају запослене да раде све више за све мање, увек је у опасности да се сломи. У циљу максимизације профита, крупни капитал сву своју инвентивност улаже у изналагање начина за апсолутно или/и релативно смањивање надница. Међутим, да би остварио профит, крупном капиталу је истовремено потребан неко ко ће да купи произведена добра и услуге. Тај неко, међутим, управо постаје све малобројнији, пошто радници који су произвели силна добра и услуге за тржиште, примају реално све ниже наднице и све чешће губе посао као „технолошки вишак”, тј. све мање су способни да купују произведена добра.

Конкретно објашњење узрока најновије кризе хиперакумулације капитала 2008, неомарксисти започињу подсећањем да је у касним 1960-им годинама дошло до исцрпљивања ванекономског импулса који је акумулацији капитала пружило разарање капитала и људи које је Велика депресија од краја 1920-их учинила „сувишнима”. Транснационални капитал предвођен фракцијом која има седиште у САД стекао је након често непријатељских па и насилних презимања богатства које достиже или превазилази вредност БНП многих земаља. Од почетка 1970-их, почео је да користи привилегију поседовања контроле над националном монетом која је наметнута као међународна резервна валута, за штампање долара без златног покрића у циљу финансирања империјалних ратова попут онога у Вијетнаму. Ускоро су приватно контролисане централне банке и у другим империјалистичким земљама повећале издавање новца без покрића. Стални приток властите добити финансијска олигархија је обезбедила путем обавезивања одговарајућих држава да код њих позајмљени новац враћају из буџета од прикупљених пореза од свих грађана. Светско тржиште је ускоро преплављено виртуелним новцем који се није могао уновчити за вредност коју је наводно представљао.

Око 1970. године, на прекретној тачки четвртог дугачког привредног циклуса након индустријске револуције 18. века, дошло је до zasiћења масовне потрошње електронских апарата и аутомобила на нафтни погон. Предвиђање ове кризе је подстакао али не и објаснио совјетски политички економиста Кондратјев када је још у првој четвртини двадесетог века статистички документовао да је током 19. века дошло два пута до смене фаза експанзије, прекретне тачке, стагнације и рецесије (1790–1815–1849, 1850–1873–1895). Кризу с почетка седамдесетих година је предвидео и тако обновио интересовање за Кондратјева француски политички економиста Ернест Мандел [Мандел, 1964; 1980]. Од првих знакова гомилања залиха, управе банака бомбардују становништво опадајућих и све несигурнијих реалних прихода, рекламним позивима да узима неодољиво примамљиве кредите с ниском стопом отплате. Становни-

штво, пак, није просто лакомислено па наседа на рекламу и задужује се преко својих могућности. Принуђено је, наиме, да узима кредите пошто његове ниске просечне зараде нису довољне да покрију трошкове школовања, становања и лечења. Власници банака се осигуравају од губитка несигурних пласмана „иновативно” препродајући своја будућа финансијска потраживања догод има шпекулантских инвеститора који се надају да ће купљену дубиозу препродати још скупле. У одређеном тренутку финансијска олигархија нагло повлачи своје улоге и подиже каматне стопе на дуг, изазивајући тиме масовне банкроте појединаца, фирми и привреда читавих земаља попут Бразила, Мексика, Русије, Јужне Кореје, Аргентине. Драстично смањене стопе индустријске производње утичу да бруто национални производ престаје да буде довољан за отплату нарасталих камата на дуг, а за нове инвестиције ништа не преостаје. Презадужене земље, предузећа и појединци западају у дужничко ропство мада су по правилу главницу неколико пута преплатили. Принуђени су да узимају нове кредите под неповољним условима и уценама да би отплатили старе дугове. Паразитски повериоци хипотекарног дуга принудном наплатом номинално обезвређују реално богатство и фактички га преотимају од разбаштињених дужника.

Неомарксистички политички и социјални економисти указују поред дужничког ропства на још два механизма обезбеђивања екстрапрофита транснационалног корпоративног и финансијског капитала, а тиме и истовременог уништавања платежно способне потражње. Први механизам је одлив и сељење капитала у смеру зона јефтине радне снаге и сировина те одсуства закона о заштити околине од загађивања, а други је увоз квалификоване и јефтине радне снаге спремне да ради више за мање. Овакви механизми смањивања производних трошкова довели су на једној страни до деиндустријализације и диспропорционалне експанзије услужног сектора у центру светског капиталистичког система. Богате земље су такође постале зависне од увоза производа масовне потрошње из земаља с ниском ценом радне снаге тако да су њихови дефицити у спољној трговини нарастали. Укупни спољни дуг САД је скочио с мање од 2 трилиона САД \$ 1980. на више од 5 трилиона САД \$ 2007, од чега половина одлази на најснажније привреде Азије [Bulard 2008]. Потпуно супротно суровом утеривању дуга од презадужених земаља бивших и садашњих колонија и полуколонија, САД финансијска олигархија не планира да плати властити дуг већ као хегемонистичка војна сила, било унилатерално било у савезу с другим чланицама НАТО савеза за империјални кондоминијум, у последњој деценији двадесетог века интензивира серију ратова за отимање контроле над сировинским и енергетским изворима од народа на чијој се територији ти извори налазе. На другој страни, „прљаве” индустрије пренете у земље на периферији система с неколико пута јефтинијом радном снагом за исти рад и без законодавства које обавезује на заштиту околине, убрзали су исцрпљивање необновљивих природних извора и подигли ниво загађености земље, воде и ваздуха пре свега на периферији светске капиталистичке привреде, доводећи у питање сам опстанак живота на читавој планети. Стручњаци из неразвијених земаља наглашавају да је важан узрок кризе хране и глади политика субвенционирања и заштите до-

маће пољопривредне производње у богатим земљама, уз истовремено наметање либерализације увоза пољопривредних производа сиромашним земљама, које су раније биле самодовољне, претварајући их у земље зависне од увоза хране [Focus on the Global South 2009].

Капиталистички начин производње по заговорницима неомарксистичке парадигме, дакле, својим покретачким принципом бесконачне акумулације и канцерозног експоненцијалног раста, структурно репродукује незајажљиви апетит за остваривање лаког профита и лакомот појединаца пошто екстра-профитом награђује најбескрупулозније шпекуланте. Они капиталисти који би можда могли да буду више наклоњени опрезнијем пословању на тржишту, те актуално помодном морализаторском позивању неокејнзиста на социјалну одговорност, ризиковали би да изгубе свој удео на тржишту својим конкурентима који вештије манипулишу јавним очекивањима и свешћу, на пример, о маркама нових компанија информационе технологије.

АНАЛИЗЕ ПРЕДУЗЕТИХ ПРАКТИЧКИХ МЕРА И ПРЕДЛОЗИ АЛТЕРНАТИВНИХ ПРАКТИЧКИХ МЕРА

Једини излаз из кризе према заговорницима неосмитовске парадигме и идеолошким представницима транснационалне финансијске олигархије и зависних локалних компрадорских буржоазија, јесте да се дозволи ценама и платама да се спонтано смире на коригованом нивоу на основу тржишних закона понуде и тражње. Неосмитовци су невољко спремни да прихвате државно присуство или чак национализацију приватних фирми само онолико дуго колико је неопходно да се поправе националне и глобалне финансије након чега би држава требало да се повуче.

Неокејнзовци, идеолошки представници националне буржоазије, који настоје да се одупру транснационалним олигопоlima и очувају елементе националне суверености, пак, залажу се за мере државне интервенције сличне онима које су уведене 1930-их година и које су напуштене крајем 1970-их година због високих стопа инфлације и истовремене стагнације које су изазивале. Они сматрају да национална држава треба да настави да регулише, надгледа и прерасподељује друштвени производ у циљу подстицања агрегатне тражње.

Неокејнзовски критичари првих примењених мера спасавања постојећег банкарског система указују да где год су менаџери најкрупнијих банака остали без обавезе да положи рачун о својем шпекулантском пословању које је довело до масовног отпуштања и губитка уштеђевине и имовине становништва, дочекали бесплатни јавни новац као неку врсту повратне услуге за своја претходна корумпирајућа улагања у изборне кампање парламентарних партија. Овакво додавање значајног процента бруто националног производа на државни дуг који отплаћују сви порески обвезници, према критичарима само повећава притисак на пораст каматних стопа. Поклоњена средства мена-

цери користе за куповину других банака и на високе бонусе. Критичари стога предлажу да се уместо подруштвљавања губитака крупних приватних власника јавни ресурси употребе за подстицање реалне економије, помагање малих породичних предузећа и средњих предузећа, те обнављање економског живота локалне заједнице [Arruda 2009], помоћ одоздо према горе кућевласницима да отплате хипотекарни дуг и незапосленима да нађу посао, у циљу повећавања платно способне тражње становништва [Sirota, David, 2008], те инвестирање у алтернативне изворе енергије [Tom Dispatch, 2009/06/11], инфраструктуру, јавне службе и здравство. Критичари такође инсистирају на мерама државне регулације и стављања централних банака под контролу парламената одговарајућих држава, након елиминисања неолибералног мита да централне банке представљају независне институције, када се заправо налазе у приватним рукама. Када централне банке дођу под контролу парламената националних држава, оне треба да воде такву монетарну и пореску политику која ће бити у служби националног плана за ендогени, суверени развој. Мерама национализације и трајне експропријације банака без враћања у приватне руке када криза прође, „господарима новца” би се трајно одузео монопол штампања папирног новца на темељу само делимичног или потпуно одсутног покрића у стварним и расположивим депозитима, те укинула могућност да наставе да паразитирају на сигурном приходу од камата на јавни дуг [Griffin 1994]. На међународном плану критичари постојећег финансијског система предлажу прогресивно опорезивање берзанских трансакција које би пале на терет шпекуланата. Након укидања пореских рајева који омогућавају прање илегалног новца и избегавање опорезивања, требало би радикално реформисати принципе, функције и начине деловања међународних финансијских институција, тако да би оне могле да испуне своју улогу координатора праведног, одрживог и уравнотеженог развоја свих народа. Нови модел развоја би требало да почива на обрасцу свесне потрошње усмерене на одрживо економско смањивање раста за елите и планирани раст у границама природне и међугенерациске одрживости за потлачене и искључене већине [Arruda 2009].

На ваневропским континентима теоретичари неокејнзовске и социјал-демократске оријентације су деведесетих година предњачили у настојању да операционализују захтев да се трајно повећа степен праведности и потпунијег учешћа целокупног становништва једне земље у уживању друштвених служби. Рави Батра тако одбацује неолибералну претпоставку да уштеде капиталиста остварене смањивањем пореза подстичу опште добро кроз инвестиције. Ова премиса по Батри представља заправо оправдање за дозвољавање да неједнакост настави да постоји. Уместо ове премисе, Батра предлаже подизање прихода народа са циљем повећавања његовог стандарда, али на уравнотежен и одржив начин, у хармонији с природом, другим људима и другим облицима живота. Праведна расподела није сагледана само као средство да се обезбеди материјално благостање, него и да се осигура могућност за све да у потпуности развију своју личност. Ово је саставни део практичке теорије PROUT – Progressive Utilization Theory [Batra 1989].

Заговорници *друштво националне среће* [Gross National Happiness, GNH] у сличном смеру трагају за развојним алтернативама, узимајући у обзир биолошко откриће да смо „ми људска бића животиње зависне од љубави. Ово је видљиво у чињеници да постајемо болесни када смо лишени љубави у било којем старосном добу” [Maturana 1996]. Приступ *друштво националне среће* (БНС) негира отуђујући неолиберални мит о оскудици, о грабљивој, агресивној и такмичарској природи људске животиње, о борби за преживљавање и природној селекцији, те о неизбежној превласти его доминације преко и изнад еко-дружелубивости *хомо сајенса*.

БНС индекс који је примењен у Бутану садржи показатеље који покривају девет аспеката породичног и друштвеног живота: 1. стандард живота – односи се на све материјалне потребе и реалну економију; 2. добра управа – удео у моћи одлучивања и у управљању привредом и развојем; однос државе, друштвене привреде и приватне привреде; 3. образовање за све; 4. здравље за све; 5. еколошка одрживост – способност датог екосистема да се врати у првобитно стање након што је измењен људским деловањем; 6. културна разноликост; 7. виталност локалне заједнице; 8. уравнотежено коришћење времена; 9. психолошка и духовна добробит [Gross National Happiness official site].

Заговорници учесничке (партиципативе) економије [Albert 2003; 2006] попут Грегорија Вилперта [Wilpert 2009] покушали су такође да понуде конкретни нацрт најбољих облика институција који би боље организовано друштво требало да примени док настоји да оствари идеале француске револуције слободе, једнакости и друштвене правде/солидарности, придодајући им еколошку одрживост (коришћењем соларне и других обновљивих извора енергије). У циљу избегавања грешака социјализма 20. века, нова изградња институција би требало 1. да отелотвори поменуте идеале; 2. да не буде утемељена на догматским идејама; 3. да не привилегује ни један идеал на штету преосталих; 4. да не привилегује ни индивидуално ни колективно; 5. да буде утемељена у мрежама хомологних али не утопијских институција и културних значења, који се могу остварити у датом моменту у историји. Примењујући ове руководеће принципе изградње институција боље организованог друштва Вилперт резимира како би конкретно те институције требало да изгледају.

Вилперт тврди да је понуђени учеснички модел оптималних институција компатибилан са савременим капитализмом. У прилог тврдњи да овај модел не изазива сукоб интереса, Вилперт наводи пример корпорација попут ИБМ које су укључиле и подстицале развој програма отворених за слободну употребу. Вилперт међутим не објашњава како могу да се у критичној маси људи развију нови облици укључујућег системског мишљења које интегрише различите перспективе, уколико у њиховом свакодневном начину живота преовладавају односи израбљивања и тлачења „нормалног капитализма” који репродукују преовлађујуће облике мишљења карактеристичне за капитализам, тј. индивидуализам, атомизам, инструментално редукционистички рационализам.

Уверљивост некејнзовских предлога реформи умањује чињеница да су се заговорници различитих нијанси социјалдемократије у периоду који је прет-

ходио експлозивном манифестовању системске кризе, компромитовали тиме што су настављали неосмитовску политику дерегулације и приватизације када год би дошли на власт. Тамо где су социјалдемократи и даље на власти, они примењују „антикризне пакете” који веома личе на сличне пакете конзервативних странака – отварају нове кредитне линије за крупна и средња предузећа и стратешке инвестиције, или ослобађају од пореза, али пропуштају да спроведу реформе које су обећавали током изборне кампање у смеру прерасподеле дохотка и богатства у корист сиромашнијих делова друштва.

Врло је индикативно [Walden 2009] да се међу главним заговорницима глобалне социјалдемократије и „поновног успостављања јавних циљева и високих идеала у међународну привреду” налазе између осталих Џорџ Сорос (George Soros), финансијер „отварања” бивших социјалистичких друштава и Џефри Сакс (Jeffrey Sachs), бивши спроводилац „шок терапије” у њима, дакле присталице два кључна неосмитовска програма чије је спровођење имало за последицу драстично смањивање индустријске производње и повећање сиромаштва у погођеним друштвима. Међу заговорницима обнављања идеолошке сагласности о социјално и еколошки реформисаном глобалном тржишту и токовима капитала, налази се и бивши генерални секретар УН Кофи Анан који је својим чињењем и нечињењем омогућио злоупотребе у спровођењу (већ по себи скандалозног) програма „храна за нафту” у Ираку или НАТО бомбардовања пројектилама обогатенима осиромашеним уранијумом без одлуке Савета безбедности. Бивши неолиберали конвертовани у глобалне социјалдемократе сада предлажу да се постигне „добра управа”, смањивање сиромаштва и еколошки одржив развој путем таквог „савеза” државних и тржишних институција који ће обезбедити користи тржишта али и укротити његове ексцесе у глобалним а не као до сада само у националним размерама појединих држава благостања.

Заговорницима глобалне социјалдемократије и транснационалном капиталу је заједнички страх да свет пролази кроз период деглобализације и протекционизма [The Washington Post 2009a]. Пораст броја нација које настоје да користе домаће природне и људске изворе за подизање стандарда и културног нивоа најширих слојева становништва, као Венецуела од доласка Уга Чавеза (Hugo Chavez) на власт, транснационална корпоративна и финансијска олигархија тумачи као „непријатељство према инвеститорима” и демонизује као „опасност за безбедност” [Chesterman, Byers; 1999]. Транснационални капитал је забринуо и талас масовних штрајкова, протеста и уличних немира све мање запосленог [The Times 2009a; 2009a] и све сиромашнијег становништва, незадовољног свалјивањем целокупног терета кризе на властита плећа. Забринутост транснационалног капитала појачава чињеница да се талас незадовољства и побуне није ограничио на Источну Европу, него је захватио и Западну Европу [Forbes 2009]. Западне безбедносне агенције и масовни медији у поседу транснационалног капитала очигледно су забринути да актуална криза не изазове друштвене немире таквих размера који би угрозили само очување капиталистичког начина производње. О томе сведочи податак да је почев од 26. фебруара 2009. редовном дневном информисању председника САД о прикупљеним обавештајним пода-

цима придодан специјални додатак с економским обавештајним подацима, у складу с проценом ЦИА да глобална финансијска криза представља озбиљну опасност за међународну стабилност [*The Washington Post* 2009b]. На сличан начин је у марту 2009. британски труст мозгова Economist Intelligence Unit објавио специјални извештај под насловом „Регрутовање људи за барикаде” (*Manning the barricades*) у којем процењује „ко је изложен ризику док продубљивање економских тегоба подстиче друштвени немир”. Извештај предвиђа да ће наредне две године бити испуњене великим друштвеним нередима, разореним привредама и збаченим владама широм земљине кугле [EIU, 2009/03].

Заговорници новоматеријалистичке и преокренуто дијалектичке парадигме доказују са своје стране да агрегатну производњу и потрошњу не може да усклади ни неосмитовско слободно деловање тржишних закона понуде и тражње, нити неокејнзовско јавно или приватно дужничко подстицање агрегатне тражње. Слободно тржиште заправо нигде и не постоји осим као идеално-типски теоријски конструкт, а стварна тржишна конкуренција законито води до стварања монопола и олигопола који контролишу приступ инвестиционом капиталу. Неокејнзовско подстицање агрегатне тражње, пак, законито удара у структурно системске границе противречног капиталистичког начина производње који репродукује недовољну агрегатну тражњу.

Неомарксистички критичари до сада предузетих мера излагања из актуалне кризе хиперакумулације капитала, као весници будуће органске интелигенције пролетаријата или модерних најамних робова, залажу се за излагање из самог система капиталистичког начина робно-новчане производње за тржиште и приватни профит који репродукује овакве кризе.

Неомарксистички показују да су бивши неолиберали конвертовани у глобалне социјалдемократе и даље првенствено заинтересовани за неометано кретање транснационалног капитала широм земљине кугле у потрази за екстрапрофитом. Предлози спровођења технократских мера регулисања глобалног тржишта изнуђени су катастрофалним размерама социјалне дезинтеграције и разарања природног окружења које је глобална акумулација капитала изазвала, доводећи у питање опстанак самог капиталистичког начина производње и повећавајући ризик од социјалне револуције.

Социјално и еколошки разорни начин на који је принудна и убрзана приватизација спроведена и даље се спроводи у Србији, претварајући Србију у презадужено полуколонијално тржиште за увозну робу готово затрпте властите индустријске производње и разбаштињеног, обесправљеног, осиромашеног и незапосленог становништва [Vratuša 2010a], што није изузетак него законити производ противречности свих варијанти капиталистичког начина производње усмереног на приватни профит и акумулацију вишка неплаћеног рада. Намерно изазвана масовна банкротства путем наглог повлачења капитала, поскупења кредита, склапања штетних уговора, увођења економских санкција, бомбардовања и корумпирања државних функционера ради куповине тако

упропаштених фирми по што нижим ценама и то не готовим новцем, него распродајом залиха, опреме и кредитима подигнутим на основу хипотекарног задуживања приватизованих фирми, само је учинило очигледном чињеницу да капитал није ствар, технологија или новац, него друштвени однос у којем непосредни произвођачи бивају лишени непосредног приступа условима и средствима репродукције живота.

Неомарксисте упозоравају да некејнзовске мере дефицитарне државне инвестиционе интервенције или национализације (попут банака у Британији за време премијера Гордона Брауна), имају ограничени циљ. Тај циљ се своди на обезбеђивање стабилизације и поновне легитимизације дискредитоване концентрисане приватне контроле средстава за производњу од стране транснационалног капитала. Олигополистичка контрола услова репродукције управо и омогућава израбљивачко приватно присвајање друштвено произведеног вишка вредности, изазивајући цикличне кризе хиперакумулације и друштвено изазване еколошке катастрофе. Неомарксисте се стога залажу да се спречи поновна приватизација добити стечене претходном социјализацијом трошкова изласка из кризе коју је приватни капитал и изазвао.

Из историје претходних системских криза хиперакумулације уосталом познато је да је социјалдемократија у Немачкој и Италији својим сврставањем на страну крупног капитала а против радикализованих синдикалних и политичких удружења радника након октобарске револуције и током системске кризе 1920-их и 1930-их, допринела успону фашизма и нацизма на власт. Сличне тенденције јачања конзервативних, шовинистичко-расистичких и ауторитарно-популистичких масовних покрета су видне поново широм Европе и света. Ове тенденције упозоравају на опасност да главно средство поновног покретања замајца акумулације капитала и у случају актуалне кризе буде масовно ратно разарање производних средстава и произвођача који су постали „сувишни” са становишта присвајања приватног профита.

Неомарксистичка левица и даље сматра да је политичко удруживање и организовање револуционарних снага за спровођење квалитативног преображаја доминантних друштвених односа, услов не само изласка из актуалне кризе, него и за слободан, равноправан и солидаран будући развој потенција сваког појединца. Притиснути хипотеком недовољног успеха и неуспеха првог таласа социјалистичких револуција, неомарксисте и даље трагају за оперативном антикапиталистичке стратегије која подразумева укидање контроле крупног приватног капитала, државне бирократије и привредне технократије над процесом одлучивања кроз укључивање свих пунолетних грађана, удружених произвођача и потрошача, у процес доношења кључних одлука о употреби средстава за производњу у друштвеној својини на свим нивоима одлучивања у оквиру разних облика учесничке, непосредне и представничке демократије.

Основни предлог неомарксистичке левце је, дакле, да се искористи актуелна системска криза акумулације капитала као могућност за остваривање антикапиталистичких и самоуправних алтернатива. За то је неопходно између осталог да у недостатку довољног броја органске интелигенције у Грамшијевом

смислу, високо образовани део становништва ситнобуржоаског класног порекла у већем проценту него што је то до сада био случај напусти улогу идеолошког представника крупне буржоазије у актуелном класном савезу блока на власти. Унутрашњу тешкоћу оваквог стављања образовања стеченог у условима класне поделе рада у службу еманципације потлачених и изабљиваних, у досадашњој историји револуционарних покрета представљала је тенденција очувања класне поделе рада. Формиране су, наиме, кадровске партије професионалних револуционара уверених да је њихова мисија да споља унесе револуционарну свест у спонтане облике синдикалног самоорганизовања радника. У таквим околностима, уместо до самонегирања привилегије поседовања високошколског образовања и стављања у службу еманципације пролетаријата, долазило је до очувања класне поделе рада и до успостављања диктатуре над пролетаријатом.

На примеру преображавања модела производних процеса базичне индустрије у Венецуели, Федерико Фуентес [Fuentes 2009] показује да се „Класна борба загрева око борбе за радничку контролу”. „План Социјалистичка Гвајана 2009–2019” који су сачинили индустријски радници у радионицама како би преобразили 15 национализованих приватних стратешких компанија у државном власништву (за производњу челика, гвоздене руде, минерала и алуминијума) у региону Гвајана у социјалистичке компаније којима управљају њихови радници на такав начин да сиромашни не би били присиљени да плате највећу цену због акутелне кризе, 21. маја 2009. је подржао Уго Чавез, који је победио на фебруарском референдуму и освојио право да се поново кандидује за председника. Све од почетка овај први пример „демократског планирања одоздо” суочава се с отпором не само од стране капиталиста, него и од десно оријентисане корумпиране „мафије” унутар државне бирократије, управи државних компанија и деловима револуционарног покрета. Министар за нафту, на пример, и његова струја тврде да социјализам укључује само државно власништво и централно планирање, не помињући уопште учешће радника у одлучивању.

Мајкл Лебовиц [Lebowitz 2008] нас с правом подсећа на Марксов увид да истовременост мењања околности и мењања свести може да се разуме само као револуционарна пракса. Он такође с правом резимира тешкоће на које су већ наишли у прошлости сви покушаји да се остваре идеје кооперације и самоуправљања на примеру Југославије, пошто ће се оне појавити и у будућим покушајима. Он прво истиче да није било систематског напора да се радници образују на радном месту о томе како да управљају својим предузећем, тако да се очувала разлика између мишљења и делања. Не сматрајући себе у довољној мери компетентнима, раднички савети су имали тенденцију да само потврђују одлуке управе о инвестицијама, производњи и тржиштењу. Претежни део времена су трошили на процењивање праведности релативних доходака, остајући на тај начин надничари за капиталистичке менаџере. Недостатак стварног самоуправљања и развоја људских способности, Лебовиц приписује тржишном контексту и себичном интересу запослених у даном предузећу да максимирају приход по члану предузећа. Солидарност на овај начин није била проширена на запослене у конкурентским предузећима и друштву као целини. Запослени

у самоуправним предузећима су захтевали да се држава повуче из опорезивања и инвестирања у циљу превазилажења односа најамног радног односа према држави. Померање ка тржишту је повећало неједнакост између предузећа, индустрија, градова и република. Незапосленост је порасла на основу капитално интензивних инвестиција које су производиле већи доходак без додавања нових чланова колективу. Неједнак приступ средствима за производњу је разоткрио да је друштвено власништву у стварности представљало групно монополистичко власништво које је довело до прихода независних од уложеног рада у привилегованим индустријама с бољом опремом.

Лебовиц је посветио посебну пажњу проблему репродуковања посебног интереса услед продужавања постојања приватног власништва над властитом радном снагом као робом. Циљ максимализације дохотка подрива усредсређивање на потребе људи унутар друштва. Различитост у поседовању и развоју људских способности, комбинована са самооријентацијом на освајање привилегија и максимализацију добити, има тенденцију да расточи заједничко власништво и зарази све стране социјалистичког троугла, репродукујући све дефекте постојећег капиталистичког система приватне уместо колективне својине, производних односа израбљивања уместо учествовања у одлучивању, и усмерености производње на профит уместо на задовољавање људских потреба. Нова социјалистичка људска бића не могу да се изграђују тамо где доминира правило партикуларног интереса.

Лебовиц трага за решењем за одвајање и инструментализацију једне приватне индивидуе од стране друге у тржишним односима приватних власника, као и Маркс и недавно Иштван Месарош [Meszaros 1994; 2007] у развоју људских способности у оквиру непосредног удруживању човека са човеком и у свесној производњи за задовољавање потреба других људи. У условима непосредног удруживања произвођача и потрошача постоји размена не производа и вредности него размена активности одређених комуналним потребама и циљевима. Уместо поделе рада овде постоји организација рада. Производња према способности на темељу пуног развоја креативних потенцијала друштвених индивидуа, представља дакле предуслов за задовољавање другог дела комунистичког слогана, задовољавање индивидуалних потреба.

На практичном нивоу остаје много да се учини на превазилажењу организационих проблема с којима су се суочили претходни историјски покушаји да се оствари интегрално самоуправљање произвођача и потрошача на радном месту, у суседству, на нивоу локалне, регионалне, националне и међународне заједнице, кроз свакодневну учесничку и преображавалачку праксу. Основни проблеми укључују тенденцију да се подруштвљено власништво дегенерише у групне облике власништва који делују у оквиру и даље преовлађујућих капиталистичких односа репродукције, услед наслеђене и непревазиђене класне поделе рада на наредбодавне радне функције (стручни управљачи) и извршилачке радне функције (мање квалификовани радници). Неопходно је стога да се учење укључи у део сваког радног дана. Солидарност, сауправљање, свесна производња за потребе друштва као целине и уравнотеживање партикуларног интереса

и интереса друшва као целине, представља главни део одговора на „проблеме” с којима се сусрело самоуправљање у Југославији: партикуларни интерес, уска свест до нивоа капије предузећа, отпуштање радне снаге када опадне продаја...

У Аргентини су се већ почетком 21. века поново појавили облици самоуправне самоорганизације радника и окупације фабрика када су шпекулантски приватни власници напустили производне капацитете земље у расулу. У сарадњи с одговарајућим локалним заједницама радници су у неколико случајева успели да обнове производњу на темељу кооперативних, солидаристичких и самоуправних принципа доношења кључних одлука на скупштинама запослених. У овом тренутку запослени у овим предузећима се боре да легализују експропријацију коју су спровели и успехе које су постигли у управљању тим предузећима и радњама након неуспеха власника који су тврдили да пословање у њима није профитабилно, нагомилавајући велике дугове упркос јавним субвенцијама које су примали годинама од државе [Klein and Lewis 2004].

И у Србији има првих знакова да постоји напредак на плану координисања протеста радника више предузећа са седиштем у разним градовима. Тиме је започело превазилажење дотадашње изолованости појединачних протеста у оквирима појединачних предузећа, што је омогућавало власницима и властима да штрајкаче лакше ућуткају. У августу 2009. су припадници синдиката „Заставе електро” из Крагујевца добили подршку синдиката „Равноправности” из Зрењанина, Икарбуса из Београда и Нитекса из Ниша, док су највеће централе репрезентативних синдиката пропустиле да пруже јединствену и ефикасну подршку штрајкачима и тако изгубиле њихово поверење. Из ове заједничке акције настао је Координациони одбор радничких протеста којем су се придружили штрајкачки одбори и радници Трудбеник градње из Београда, Заставе електро из Раче, Срболека из Београда, „Раванице” из Гуприје, ТК „Рашка” из Новог Пазара, „Шинвоза” и БЕК-а из Зрењанина [*Координациони одбор радничких иројшесџа у Срдији* 2009]. Највеће штрајкашко искуство и успех су остварили радници јединог предузећа за ремонт вагона у Србији Шинвоз и фармацевтска фирма Југоремедија који су окупирали своја предузећа и демонстрирали да сами боље управљају њима од шпекулантских нових приватних власника, тако да су приватизације у овим предузећима поништене.

ЗАКЉУЧАК

Анализа три основне теоријске и методолошке парадигме објашњења и разумевања узрока кризе 2008. и одговарајућих препоручених стратегија изласка из кризе, потврдила је да је у основи идејних неслагања и сукоба између неосмитоваца, неокејнзоваца и неомарксиста, неслагање и сукоб интереса великих друштвених група да очувају, реформишу или укину постојеће преовлађујуће односе израбљивања и тлачења. У масовним медијима и стручним часописима тзв. главног тока (mainstream-а), можемо да пратимо процес идејног конвертовања идеолошких представника транснационалне корпоративне и финансијске

олигархије. Под притиском западања у депресију као последице примене неосмитовске стратегије дерегулације и приватизације, они привремено преузимају елементе неокејнзовске стратегије регулације привредних токова и подстицања агрегатне тражње од идеолошких представника националне буржоазије заинтересоване за очување националне основе акуулације капитала насупрот глобалних олигопола. Упркос ове смене у помодној популарности између неосмитизма и неокејнизма, заједничко заговорницима обе парадигме и стратегије је остајање у оквирима унутарсистемског ублажавања последица постојећих односа репродукције.

Заговорници неомарксистичке парадигме и стратегије, напротив, пошто узроке кризе налазе у унутрашњој противречности капиталистичких односа друштвене производње вишка вредности и приватног присвајања профита, једини излаз из кризе хиперакумулације капитала виде у укидању управо капиталистичких односа који производе системску кризу. У досадашњој историји су марксисти били и остали углавном релативно малобројни припадници високо образоване ситне буржоазије који су се свесно определили да (покушају да) пређу на једино класно становиште које има универзални еманципаторски потенцијал. То је класно становиште модерних најамних робова који могу да остваре свој посебни циљ самоослобођења само уколико истовремено остваре ослобођење целокупног човечанства од класне поделе рада и приватне својине као њеног правног израза.

Неомарксисти предвиђају да ће се актуелна акутна криза хиперпродукције роба које не могу да пронађу платежно способну тражњу, још више продубити, упркос најавама званичника како неосмитоваца тако и неокејнзоваца да она попушта и пролази. Догод основни мотив производње остане приватни профит неколицине, наставиће се разарање друштвених и природних претпоставки за сам биолошки опстанак људске расе. У циљу избегавања катастрофе, капиталистички односи производње, размене и расподеле роба усмерени на остваривање приватног профита, морају да буду замењени новим системом друштвених односа усмерених на развој људских способности и задовољавање потреба као јединог правог богатства.

С првим корацима у процесу успостављања суштински а не само формално демократских односа учешћа свих произвођача и потрошача у одлучивању о друштвеном процесу производње, размене и расподеле од локалног нивоа основних производних јединица и јединица потрошње, преко регионалног и националног до глобалног нивоа, могли би да се сложе и многи неокејнзовци:

1. преиспитивање досадашње приватизације, поништавање оних које су биле не само нелегитимне него и нелегалне, те доношење закона о забрани распродаје преосталих домаћих банака (као што је то случај у Француској), природних богатства, инфраструктурних система и јавних служби.

2. У циљу праведније расподеле друштвено створеног богатства, треба повећати минималне најамнине и пензије и тиме повећати масовну платежно способну тражњу за производима домаће индустрије и пољопривреде, увести прогресивно опорезивање најбогатијих, обавезу страних компанија да део про-

фита реинвестирају у Србији, као и право запослених на учешће у добити и у одлучивању у домаћим и страним предузећима.

3. Запослени треба да у још већем броју него до сада приступе окупацији предузећа у којима приватни власници саботирају или не знају да организују производњу.

4. Треба прогласити мораторијум на отплату дуга у који су нас допунски увалили неосмитовски неолиберали дуплирајући задуженост и преполовљујући покривеност увоза извозом за десет година своје владавине и та средства преусмерити у стратешку инфраструктуру, пољопривредну и индустријску производњу.

5. Ваља и обновити тужбу против НАТО агресора и захтев за одштетом због почињеног злочина против мира и геноцидног разарања радиоактивним пројектилима, чије су само директне материјалне штете по конзервативним проценама износиле 30 милијарди долара.

6. Смањењу дефицита платног биланса би допринело и опорезивање увоза и подстицање извоза од добијених средстава, уместо до недавно једностраног спровођења споразума о слободној трговини на штету домаће индустрије [Vratuša 2010b].

Прикривање рестаурације капиталистичких односа под фирмом реформе социјализма од краја осамдесетих година, сменио је продужени период нелегалности (све до промене устава 2006) и још увек трајуће нелегитимности неолибералне праксе принудне и убрзане приватизације у Србији насупрот вољи релативне или апсолутне већине становништва [Vratuša 2008, 2009]. Револуционарно насиље огромне већине становништва над изразитом мањином спроводиоца контрареволуционарног насиља приликом укидања капиталистичких односа израбљивања и тлачења би се могло избећи уколико би одлуку о ренационализацији и подруштвљавању својине у циљу обнављања и преумеравања друштвеног процеса производње на солидарно стварање услова за достојанствен живот, рад и развој креативних способности свих грађана кроз свима доступан систем комуналних, здравствених и образовних услуга, донели грађани на референдуму квалификованом већином.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Albert, Michael (2003). *Parecon: Life After Capitalism*, London: Verso Books.
- Albert, Michael (2006). *Realizing Hope*. London: Zed Books.
- Arruda, Marcus (2009). Profiting without producing: The financial crisis as an opportunity to create a world solidarity economy, < http://www.forumdesalternatives.org/EN/readarticle.php?article_id=6095 > 8. 5. 2009.
- Batra, Ravi (1989). *Progressive Utilization Theory: Prout – An Economic Solution to Poverty in The Third World*. Manila: Ananda Marga Publications.
- Bulard, Martine (2008). Uma Nova Geopolítica dos Capitais. *Le Monde Diplomatique Brasil*, 1. 11. 2008. < <http://diplomatique.uol.com.br/acervo.php?id=2748&tipo=acervo&PHPSESID=7344ed5e82e51d5534f731688bd39468> >

- Chesterman, Simon and Michael Byers (1999). Has US power destroyed the UN?, *London Review Of Books*, 29. 4. 1999, < http://www.lrb.co.uk/v21/n09/ches01_.html >
- EIU (*Economist Intelligence Unit*) (2009). Special Report – Manning the barricades. March 2009 < <http://www.scribd.com/doc/13490559/EIU-Special-Report-Manning-the-Barricades> >
- Focus on the Global South. How to Manufacture a Global Food Crisis: Lessons from the World Bank, IMF, and WTO*, (2009) < <http://focusweb.org/how-to-manufacture-a-global-food-crisis-lessons-from-the-world-bank-imf-an.html?Itemid=159> >
- Forbes* (2009). Will The Economic Crisis Split East And West In Europe? 26. 9. 2009. <http://www.forbes.com/2009/02/25/eastern-europe-eu-banks-euro-opinions-columnists_nouriel_roubini.html >
- Fuentes, Federico (2009). Class Struggle Heats up over Battle for Workers' Control. 8. 10. 2009. <<http://www.monthlyreview.org/mrzine/fuentes280709.html> >
- Galbraith, John Kenneth (1961). *The Great Crash 1929*, Pelican.
- Griffin, Edwards G. (1994). *The Creature from Jekyll Island: A Second Look at the Federal Reserve* (1st ed., 2d ed. 1995, 3d ed. 1998 American Media, 4th ed. 2002, now in 6th ed.). Appleton, WI: American Opinion Publishing. ISBN 0912986166. OCLC 31354943.
- Gross National Happiness official site. < <http://www.grossnationalhappiness.com/> >
- Klein, Naomi and Avi Lewis (2004). Examples of Workers self-management in Argentina. A clip from *The Take* video, 18. 4. 2004 <<http://www.youtube.com/watch?v=LPUjR5AReBU>>
- Koordinacioni odbor radničkih protesta u Srbiji* (2009). Platforma Koordinacionog odbora radničkih protesta, 25. 9. 2009 <<http://freedomfight.net/cms/index.php?page=koordinacioni-odbor-radnickih-protesta-u-srbiji> >
- Krugman, Paul (1999). *Return to Depression Economics*, New York: W.W. Norton.
- Krugman, Paul (2008). The Gramm connection. *New York Times*. 29. 3. 2008. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2008/03/29/the-gramm-connection/>>
- Lebowitz, Michael (2008). The spectre of socialism for the 21st century < <http://links.org.au/node/503> >
- Mandel, Ernest. The Economics of Neocapitalism. *The Socialist Register*. Vol 1, 1964: 56–67.
- Mandel, Ernest (1980). *Long wave of capitalist development: the Marxist interpretation*. New York: Cambridge University Press.
- Maturana, Humberto and G. Verden-Zöllner (1996). Biology of Love in: G. Opp and F. Peterander (eds.), *Focus Heilpädagogik*. Munich/Basle: Ernst Reinhardt.
- Meszaros, Istvan (1995). *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition*, New York: NLR.
- Meszaros, Istvan (2007). *Socialism or Barbarism: Alternative to Capital's Social Order: From the American Century to the Crossroads*. New York: Monthly Review Press.
- Morin, Francois (2006). *Le Mur de l'Argent*. Paris: Seuil.
- NEWS.com.au* (2009). Stephen Schwarzman says 45 per cent of global wealth written off by financial crisis. 11. 3. 2009, <http://www.news.com.au/story/0,23599,25170416-2,00.html?from=public_rss>
- Parenti, Michael (2009). Capitalism's Self-Inflicted Apocalypse.<<http://www.michaelparenti.org/capitalism%20apocalypse.html>>
- Sirota, David (2008). Top 5 Reasons to Vote Against Paulson's \$700 Billion. 28. 9. 2008. <http://www.huffingtonpost.com/david-sirota/top-5-reasons-to-vote-aga_b_130068.html>

- The Los Angeles Times* (2006). Will dotcom bubble burst again? 16.7. 2006. <http://www.qc-times.com/business/article_114ea0f5-677a-5487-8f16-de1faca2dddd.html>
- The Times* (2009a). Global unemployment heads towards 50 million, 29. 1. 2009. <http://business.timesonline.co.uk/tol/business/industry_sectors/banking_and_finance/article5607656.ece>
- The Times* (2009b). Violent unrest rocks China as crisis hits. 2. 1. 2009. <<http://business.timesonline.co.uk/tol/business/economics/article5627687.ece>>
- The Washington Post* (2009a). A Global Retreat As Economies Dry Up, 5. 3. 2009. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/04/AR2009030404221.html>
- The Washington Post* (2009b). CIA Adds Economy To Threat Updates. 25. 2. 2009 <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/02/25/AR2009022503389.html>
- TomDispatch* (2009). Michael Klare, Goodbye to Cheap Oil, 11. 6. 2009 <http://www.tomdispatch.com/post/175082/michael_klare_goodbye_to_cheap_oil>
- Vratuša, Vera (2008). Raskorak između želja i stvarnosti u procesu i projektu privatizacije i participacije u Srbiji početkom XX veka u uporednoj i longitudinalnoj perspektivi, u: Vujović, Sreten (ur.) *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi*. Beograd: ISIFF, 527–528.
- Vratuša, Vera (2009). Privatizacija bez legitimteta. *Politika*, 19. 6. 2009, 14–15. <<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Privatizacija-bez-legitimiteta.lt.html>>
- Vratuša, Vera (2010a). Preispitajmo strategiju „tranzicije“. *Politika*. 6. 1. 2010. <<http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Preispitati-strategiju-tranzicije.sr.html>>
- Vratuša, Vera (2010b). Tržišni fundamentalisti su zla kob srpske tranzicije, *Pečat*, No.100, 5.2. 2010. < <http://www.pecat.co.rs/2010/02/trzisni-fundamentalisti-su-zla-kob-srpske-ekonomije/> >
- Walden, Bello (2009). Capitalism's Crisis and our Response, Speech delivered at the *Conference on the Global Crisis* sponsored by Die Linke Party and Rosa Luxemburg Foundation, Berlin, March 20–21, 2009 < <http://focusweb.org/capitalism-s-crisis-and-our-response.html>>
- Wilpert, Gregory (2009). What Might Be 21st Century Socialism? <http://www.forumdesalternatives.org/EN/readarticle.php?article_id=6301>

THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING
AND STRATEGIES OF OVERCOMING

VERA VRATUŠA

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Sociology

vvratusa@f.bg.ac.rs

<http://veravratusasociology.wikispaces.com>

SUMMARY: The paper contains an analysis of the three main theoretico-methodological approaches to explaining and understanding the causes and effects of the crisis of 2008, as well as an analysis of the closely related three main types of practico-political strategies for overcoming the crisis – neo-Smithism, neo-Keynesism and neo-Marxism.

The main finding of the paper is that the ideological conflict of the partisans of these three paradigmatic approaches is an expression of a class struggle for the preservation, reform or elimination of the existing globally predominating social relations of capital accumulation in a systemic crisis.

KEY WORDS: neo-Smithism, neo-Keynesism, neo-Marxism, systemic crisis of capital accumulation